

ÜHEST KIRJANDUSTEOREETILISEST KOKKUVARISEMISEST*

JAAK TOMBERG

Käesoleva arutluse põhimine eesmärk on võtta kriitilise vaatluse alla üks mõne aasta eest „kriitilises teoorias” tuntust kogunud väide, mis loob iselaadse seose hüperteksti olemuse ning poststrukturealistliku filosoofia mõningate põhimõistete loomuse vahel. Väite enese aktuaalsus hakkab „kriitilise teooria” ja uue meedia vaheliste tinglike seoste kohta käivates vaidlustes nüüdseks ilmselt juba nõrgenema. Ent siinse teoreetilise arenduse sihiks on see väide ühest uuest küljest taas vaatluse alla võtta: käesolev artikkel püüab uurida, mil moel selle liigpragmaatiline tõlgendamine võib viia määrava nihkeni poststrukturealistliku mõtlemispraktika põhiloomuse mõistmisel.¹

Väide ise esineb oma hiliseimas inkarnatsioonis kunstiajaloolase ja elektroonilise meedia teoretiku George P. Landow’ kriitilise teooria ja uue meedia suhteid käsitlevas põhjalikus raamatus „Hypertext 3.0” ning selle täielik tsiteerimine on siin asjakohane:

„Arvutihüperteksti ja kriitilise teooria vahelistel rohketal paralleelidel on mitmeid ühisjooni, millest olulisim on vahest asjaolu, et kriitiline teooria võimaldab hüperteksti üle teoretiseerida ning hüpertekst lubab kehastada ning seeläbi ka proovile panna mitmeid teooria tahke, iseäranis neid, mis puudutavad tekstuaalsust, narratiive ning lugeja ja kirjutaja rolle või funktsioone. Hüperteksti, digitaalset tehnoloogiat ja Internetti kasutades on kriitilise teooria uurijate käsutuses nüüd laboratoorium, millega tema ideestikku kontrollida. Ning kõige olulisem on vahest see, et hüperteksti lugemise kogemus või hüpertekstiga lugemine selgitab laialdasel määral mitmeid kriitilise teooria kõige märkimisväärsemaid mõtteid.” (Landow 2006: 2).

Hiljem täpsustades kirjeldab G. Landow „kriitilist teooriat” kui peamiselt poststrukturealistlikku filosoofiat ja kirjandusteooriat ning osutab oma väite näitlikustamiseks Jacques Derrida, Roland Barthes’i, Michel Foucault’, Gilles Deleuze’i ja Félix Guattari teostele. Ta leiab nimetatud autorite teoreetiliste mõistete ning hüperteksti loomuse vahel mitmeid empiirilisi samasusi. Näiteks määratleb ta hüperteksti kui barthes’ilike *lexia*’te omavahelist elektroonilist sidumist; võrdleb hüperteksti lugemisprotsessis tekkivat kognitiivset mõju J. Derrida decentraliseerimise kontseptsiooniga ning iseloomustab hüperteksti üldist olemust deleuze’ilikule *risoomile* omase sees-

* Artikkel on valminud Eesti Teadusfondi grandil nr 7679 („Osaluskuultuur küberruumis: kirjandus ja tema piirid”) toel.

¹ Põhjalikke eestikeelseid käsitlusi hüperteksti teooria ning hüpertekstuaalse ideesti-
mõju kohta kirjandusele ja kultuurile vt nt Laak 2006 ja Viies 2006.

mise paljususe kaudu. Sealjuures teeb ta osutuse ka hüperteksti teoreetikule ja hüpertekstuaalse kirjanduse pioneerile Stuart Moulthropile, kelle sõnul esindavad hüpertekst ja hüpermeedia risoomi kirjutamise sotsiaalses ruumis (Landow 2006: 61). Viimaks näeb G. Landow hüpertekstis peaaegu otseselt G. Deleuze'i ja F. Guattari *platood*, mis on tema kirjelduse järgi „igasugune paljususe, mis on teiste paljusustega pinnalähedaste maa-aluste jätkete kaudu niisugusel moel seotud, et need moodustavad või laiendavad risoomi” (Landow 2006: 59).

Põhimõtteliselt ei ole niisuguse võrdluse loomises midagi otseselt ekslikku. Sellest võrdlusest on nähtavat pragmaatilist kasu. Esmalt osutab see üsna loomulikult XX sajandi teadusliku ja filosoofilise mõtte vahelisele võimalikule ühisele allhoovusele. Kuid lisaks inspireerib see loovamatele kirjandustölgitsustele ning kutsub üles kirjanduse ja teksti kui niisuguse staatuse avatumale ülevaatamisele ja ümberhindamisele Uue Meedia kasvavas mõju sfääris. Käesolev arutlus ei kavatse G. Landow' teooria niisuguse mõju vajalikkust vaidlustada. Pigem üritatakse siin piiritleda üht seesmist ohtu, mis ülal väljajoonistatud võrdluses siiski varjul on.

Kui G. Landow' raamatusse põhjalikumalt süveneda, saab ilmsiks, et hüperteksti ja mainitud poststrukturealistlike mõistete üksühene kohakuti asetamine osutub võrdlemisi raskeks. Raamatu „Hypertext 3.0” teises peatükis võib seda täheldada vähemalt kolmel puhul.

Esmalt võrreldakse hüperteksti *Alephiga*, mis osutab siin J. L. Borgese samanimelisele novellile, kus autor kirjeldab seda kui ainulaadset punkti ruumis, mis sisaldab endas kõiki teisi punkte – või mille kaudu kõik teised punktid on nähtavad või visuaalselt juurdepääsetavad. Ühel hetkel annab üks peategelase sõber talle mõista, et ta võiks minna tema keldrisse ning vaadata tähelepanelikult üht konkreetset punkti keldritrepi üheksateistkümnenda astme lähedal. Kui peategelane teeb, nagu talle öeldi, tulvab temast üle üheaegsete ja pidurdamatute nägemuste tohutu ja peatumatu voog – sisuliselt kogeb peategelane siin universumi seesmist olemuslikku paljusust. J. L. Borgese sõnade kohaselt tunneb jutustaja aukartust, lõputut haletsust, tugevat peapööritust ning hakkab nutma, sest tema silmad „olid näinud seda salajast ja oletatavat eset, mille nime inimesed kuritarvitavad, kuigi ükski inimene pole seda näinud: kujuteldamatut universumit” (Borges 2000: 270). Pärast niisugust juhtumust tekib peategelasel hirm, et mitte miski maailmas ei suuda teda enam üllatada, ning et nüüdsest hetkest alates, kuhu iganes ta ka ei läheks, kummitab teda maharaputamatu ja kestvalt *déjà-vu* tontlik tunne. Nendel alustel kutsub G. Landow hüpertekstuaalseid *lexia*'id omakorda „rändavateks Alephiteks” ning määratleb neid kui „ruumipunkte, milles sisalduvad kõik teised punktid, sest igäühe individuaalsest vaatepunktist on võimalik näha kõiki teisi – kui mitte just samaaegselt, siis lühikese vahemaa pealt, ühe või kahe hüppe kauguselt, ning seda eriti nende süsteemide puhul, mis võimaldavad täielikku tekstiotsingut. [...] Hüperteksti dokumendist saab rändav Aleph” (Landow 2006: 57). Nagu näha, on võrdlusalused siin ise üsnagi vettpidavad, kuid kaht võrdluspoolt, „kujuteldamatut universumi” ja hüperteksti dokumenti, jääb lahutama üks kindel kvalitatiivset laadi eraldusjoon.

Samalaadse kattumatuseni jõuab G. Landow siis, kui püüab luua võrdlust võrgukeskkonnast saadava lugemiskogemuse ning G. Deleuze'i ja F. Guattari risoomikirjelduse vahel:

„Seega, kui Deleuze ja Guattari kirjutavad, et risoomil „ei ole ei algust ega lõppu, kuid alati üksnes kese (ümbrus), millest ta kasvab ning millelt ta üle volab”, siis kirjeldavad nad miskit, millel on palju ühist selle poolanarhilise võrguhüpertekstiga, mida võib World Wide Webis kogeda, kuid kui järgmine lause lisab, et risoom „ei koosne mitte üksustest, vaid dimensioonidest või pigem suunitlustest, mis on liikumises”, on paralleeli juba raskem luua” (Landow 2006: 61–62).

Siin on G. Landow otsinud lähilugemise teel kahe võrdlusosapoole vahetut, sõnasõnalist kokkuklappivust ning takerdunud selle käigus lahendamata tutele „terminoloogilistele erinevustele”, mis seda ühilduvust takistama jäävad. Niisugusel kujul püstitatult rõhub võrdlus ainiti kummagi poole vaheliste sarnasuste väljajoonistamisele, pööramata otsest analüütilist tähelepanu neid lahutama jääva lõhe seesmisele loomusele. Nimelt ilmneb, et nii see, mida eelmises näites tähistas üleminek „ühe või kahe hüppe kauguselt” täielikule momentaalsele kõiksustajule, kui ka see, mida viimases näites tähistab üleminek selgepiirilistelt üksustelt sujuvatele „suunitlustele, mis on liikumises”, eeldab iseeneses mitte pelgalt kvantitatiivset, vaid kvalitatiivset laadi edasihüpet.

Vastupidisele veendumusele võib viia näiteks asjaolu, et hüperteksti võidakse käsitleda pigem selle abstraktses paljususlikus terviklikkuses, aga mitte ühe konkreetse realisatsioonina. See tähendab, hüperteksti kui idee olemuse kuuluv abstraktne multilineaarsus unustatakse ümber tõlkida vahetu, mitteabstraktse lugemiskogemuse otseselt lineariseerivasse toimesse. Kui ma jälgin hüperteksti tervikliku ideena, võivad selle hargnemised minu vaatlushetkest paista mulle multilineaarsuse üheaegse paljususliku kogumina. Ent igal konkreetset lugemisjuhul loen ma siiski järjestikuselt, ühes, olgugi et iseenda poolt ära määratud suunas korraga. Teine võimalus mainitud vastupidise veendumuse tekkeks on hüpotees, et eeldatav (info)tehnoloogiline areng viib lugemistempo märgatava kvantitatiivse kiirenemiseni ning valikute sooritamise sujuvuse tõhustumiseni. Ning seda sel määral, et lugemiskogemus ise nihkub mingisugusele kvalitatiivselt uuele tasandile, nt just selgepiirilistelt üksustelt edasi sujuvatele „suunitlustele, mis on liikumises”. Niisugusel juhul teiseneb küll arusaam paberil järjest loetava teksti mõjust lugejale. Ent sedasorti arengutõhususe edasine ekstrapolatsioon teisendaks lugemiskogemuse selle viimasel piirjoonel ilmselt virtuaalse reaalsuse ideeks – tegelikkuse-kogemuse harilikuks, kuid oma realisatsioonis samuti lineaarselt läbitavaks tehnoloogiliseks simulatsiooniks.

Kolmandaks – ning see puudutub käimasolevat arutluskäiku võib-olla kõige otsesemalt – väidab G. Landow, et G. Deleuze'i ja F. Guattari käsitlust nomaadsest mõtlemisest (mida need autorid esitlesid raamatus „Tuhat platoonit”) on palju kergem mõista ja kogeda elektroonilise keskkonna volavuses kui trükisõna maailma lähtepunktist (Landow 2006: 61). Ka siin ei pruugi väide ise olla alusetu, kuid varem mainitud kvalitatiivne astmevahe ilmneb nüüd (ja vahest kõige silmanähtavamalt) otsese teoreetilise lihtsustuse näol – nomaadset mõtlemist on lihtsam intuiivselt tajuda, kui läheneda sellele hüpertekstuaalse lugemiskogemuse kaudu.

Ent just siit terendabki käesoleva artikli peamine küsimus: kui lähedale võimaldab hüpertekstuaalne lugemiskogemus nomaadsele mõtlemisele pääse-

da? Kas ei pruugi niisugune lähenemine osutada lõppkokkuvõttes ühtaegu nii hõlbustavaks kui ka otsustava määrani piiravaks? Seda asjaolu teadvustab ka G. Landow:

„Me ei tohiks sarnasuste esilemanamisel liiga entusiastlikuks muutuda ning hakata eeldama, et [Deleuze'i ja Guattari – *J. T.*] risoomi, platoo ja nomaadse mõtte kirjeldused asetuvad hüpertekstiga üksüheselt kohakuti, sest mitmeid nende risoomi ja risomaatilise mõtlemise kirjeldusi tundub ükskõik millise sõnu, kujutisi või mis tahes piire kaasava infotehnoloogia abil olevat võimatu ellu viia. [---] Risoom on kõige põhimisemas mõttes vastuparadigma ning sugugi mitte miski, mida oleks võimalik üheski ajastus või kultuuris ellu viia, kuid see võib kehastada hüperteksti ideaali, ning hüpertekst – vähemalt Nelsoni ideaalne hüpertekst – läheneb sellele nii palju kui võimalik” (Landow 2006: 61–62).

Niisiis ei peaks vaidlustama G. Landow' ülaltoodud võrdluste sisulist üldkehtivust; saab üksnes päevavalgele tuua ühe puhtalt tõlgitsuslikku laadi ohumomendi, mis on Landow' tekstis välja hääldamata, kuid selle tekstuuris sellegipoolest olemas. See oht avaldub kvalitatiivses erinevuses, mis lahutab seesmiselt heterogeenset, ideaalset mõistet mõnest tema piiritletud, homogeensest „kehastusest”. Sest kas ei seisa kõigis kolmes äratoodud näites võrdluse üks osapool (hüpertekst, võrguruum, „elektroonilise keskkonna voolavus”) teisest (Aleph, risoom, nomaadne mõtlemine) lahus just teatava kvalitatiivse edasihüppe poolest? Teisisõnu, vastab tõele, et hüpertekstuaalse lugemise ning „võrgukeskkonna voolavuse” kogemuse kaudu on võimalik poststrukturealistlikule mõtlemisraamistikule tunnetuslikult hõlpsamini läheneda. Kuid niisuguse väite enese saab kehtivalt püstitada alles siis, kui hüpertekstuaalset lugemiskogemust ja poststrukturealistlikku mõtteraamistikku lahutav kvalitatiivne lõhe on juba ületatud. Sellest vaatepunktist ei peitu kriitilise teooria mõistmise jaoks oht niisiis mitte niivõrd selles, et minnakse võrdlusloomega liiga kaugele, vaid hoopis radikaalsemas mõttes pigem selles, et üldse võrdlema on hakatud: võrdlusloome algatamise enesega ongi juba liiga entusiastlikuks mindud.

Ühe võimaluse selgitada mainitud kvalitatiivset lõhet annab järjekordne kirjanduslik näide J. L. Borgeselt: tema „hargnevate teede aia” kuju võtnud ideaalse kirjandusteose kirjeldus. Novellis „Hargnevate teede aed” kirjeldab J. L. Borges kirjandusteost, mis sisaldab lõpmatut hulka ühe loo siseseid narratiivseid võimalikkusi. Selle (lõpetamata jäänud) loo kirjutas kolmeteist aasta jooksul keegi Ts'ui Pên. Teos ise leiti mitme kõite, märkmiku ja tohutu märkmetelasu näol pärast autori surma, kuid kui keegi püüdis seda lugeda, ei tundunud sel mingit ühtset või koherentset sisu olevat. J. L. Borgese sõnul on selle põhjuseks asjaolu, et „kõigis väljamõeldud lugudes valib inimene, kui ta satub mitmesuguste alternatiivide ette, ühe tee ja jätab teised kõrvale”. J. L. Borgese kirjeldatud kirjandusteoses pole aga midagi kõrvale jäetud:

„Ts'ui Pêni peaaegu lahtiharutamatus teoses valib ta üheaegselt kõik võimalused. [---] Oletame, et Fang teab mingit saladust; keegi tundmatu hüüab tema ukse taga; Fang otsustab ta ära tappa. Loomulikult on siin mitu võimalikku lahendust: Fang võib tappa sissetungija, sissetungija

võib tappa Fangi, mõlemad võivad pääseda, mõlemad võivad hukkuda jne. Ts'ui Pêni teoses esinevad kõik lahendused, millest igäüks on lähtepunktiks uutele hargnemistele" (Borges 1972: 74).

Hargnevate teede aed on seega puhtideeline tervikteos ning selle lugemine (või isegi selle kirjutamine) juba sekkub lõhkuvalt sellesse ideelisse tervikusse, muutes teda toestava kujuteldamatu narratiivse ühtsuse erinevate üksikvõimalikkuste süsteemituks lasuks.

Tõeline, ideaalne „hargnevate teede aed”, millele J. L. Borges üksnes osutab (ning mille tervikkuse Ts'ui Pên kirjutades tegelikult juba tühistab), meenutab subjekti seisukohalt, subjekti ilmumise vaatepunktist seda, mida Henri Bergson ja G. Deleuze kutsuvad virtuaalsuseks. Siin pole silmas peetud mitte virtuaalset reaalsust kui tegelikkusekogemuse simulatsiooni kunstlike meediumide abil, vaid pigem „virtuaalse enese reaalsust“, ainsuslike võimalikkuste lõpmatut abstraktset välja, mille kokkuvarisemise tulemusena tekib fikseeritud entiteetidega materialiseeritud tegelikkus.² Virtuaalsuse kokkuvarisemisel – üsnagi sarnaselt sellele, kui püüaksime ette kujutada J. L. Borgese kirjeldatud teose lugema hakkamist – aktualiseerub üks võimalikkuste hulk ning kõik teised (lõpmatult suurem arv) heidetakse kõrvale. Tegelikkus tekib siis, kui võimalikkuse lõpmatust hulgast on kõik peale ühe maha arvatud ning üksnes see üks „pääseb tegelikkuseks”. Selles mõttes, sedasorti loomisprintsibi alusel võib tegelikkuse tekkes näha mitte millegi juurdetulekut, vaid hoopis millegi määratult enama kadumaminekut.

J. L. Borgese analüüsi just niisugusel moel täiendades võime väita, et G. Landow' võrdlusi kummitab tondina kalduvus „tagada homogeenne keha” millelegi, mille seesmine olemus on iseeneses heterogeenne ja puhtideaalne. Tõstes esile „lubadust kehastada”, mille hüpertekst seoses „kriitilise teooriaga” on andnud, pole G. Landow niisiis pööranud piisavat tähelepanu ilmsele kvalitatiivsele erinevusele seesmiselt lõpmatult paljususliku ideaalse mõiste („virtuaalse enese reaalsus”) ning selle ühe võimaliku ainsusliku kitsendatud, praktilise realisatsiooni vahel (hüpertekst või selle laiem hüpoteeiline realisatsioon, „virtuaalne reaalsus”). Arusaam, et elektroonilise hüperteksti ideed võiks kasutada lakmuspaberina poststrukturealistlike teooriate ja mõistete kehtivuse praktiliseks kontrollimiseks, rajaneb veendumusel, et ideaalset mõistet on võimalik palju lihtsamalt seletada, kui sellele on loodud mingi kehastunud, käegakatsutav vastavus.

Ühes Markku Eskelinenile ja Raine Koskimaale antud intervjuus kommenteerib Brian McHale kriitiliselt Landow' lähenemisnurka ning tembeldab selle mõnevõrra naiivseks entusiasmiks – jutuks sellest, kuidas „meil oli poststrukturealistlik ja dekonstruktivistlik teooria ning nüüd on meil lõpuks tehnoloogia, mille abil selle lubadused täide viia” (Eskelinen, Koskimaa 2001: 72). Käesolev arutlus ei lähe B. McHale'i kriitikaga lõpuni kaasa: G. Landow's ei tohiks näha üksnes tehnokraatlikku entusiasti. Kuid nii-öelda „lubadus kehastada”, mille Landow seoses „kriitilise teooriaga” hüpertekstile omistab, jätab sellegipoolest arvestamata eelkirjeldatud arusaamaga tegelikkusest kui

² „Virtuaalse enese reaalsuse” kohta vt Pipek 2004: 3–9. Selle spetsiifilise nüansi kohta, kuidas subjekt „tõlgib” võimelisuse virtuaalse välja lahknevus- ning loomingulisprintsibiil põhineva aktualiseerumisprotsessi loomuse ümber sarnasus- ja piiramisprintsibiil rajanevaks võimalikkuste kaoks, vt lähemalt Deleuze 2004: 264; 2008: 89–91.

millegi kvalitatiivselt määratult enama kaotsiminekest. Ükskõik kui teineteisega sarnased G. Landow' võrdlustes esinevad osapooled ka ei tunduks, tähendab risoomi „tõlkimine” hüpertekstiks ikkagi ideaalse kvalitatiivse paljususe tõlkimist „käegakatsutavalt” kvantitatiivseks koguseks. Kui vaadelda deleuze'iliku virtuaalsuse aktualiseerimist subjekti (mõtte või taju) ilmumise vaatepunktist, siis ilmneb, et mõte ise on see, mille sekkumine või osalus põhjustab võimalikkuste lõpmatu virtuaalse välja kokkuvarisemise lõplikuks, piiritletud aktuaalseks tegelikkuseks. Seda protsessi võib täielikult võrrelda J. L. Borgese „hargnevate teede aia” hüpoteetilise lugemisprotsessiga. Just inimsekkumine – püü realiseerida, lugeda, kirjutada (või isegi hüpertekstualiseerida!) kavandatavat ideaalset kirjandusteost – on see, mis hargnevate teede aia materialiseerib ning allutab selle üheleainsale lineaarsusjoonele.

Asjaolu, et J. L. Borges ise ei kirjelda lineaarselt Alephit või „Hargnevate teede aia” kummalist kirjandusteost, on oma ilmselguses märkimisväärne. Ta üksnes osutab neile distantsilt, säilitades seeläbi nende kehtivuse ideaalsel tasandil. Ning niisugune on ka hariliku poststrukturealistliku mõiste olemus – selle toimemehhanismi on haaratud virtuaalsusele omane ideaalne paljusus ja lõpuni määratlematus; kõige põhimisemal tasandil saabki sellele, mida ta tähistab, üksnes osutada. Siin võib mõelda näiteks J. Derida erinewuse peale, tähenduse alatise edasilükatuse peale, mille ta oma hilisemates töödes samastas nõrga õiglusaladusega, mis iial täide ei lähe. Või ka lacanliku Reaalse peale, mis täidab ühest vaatenurgast selle kohta, mida ei saa tähistada, presenteerida või representeerida, kuid mis sellegipoolest on J. Lacani ontoloogia tuumaks. Või deleuze'iliku „immanentsustasandi” peale, mida pole samamoodi võimalik täienisti kirjeldada või pilku püüda: viimasel piirjoonel saab üksnes osutada, et see on olemas.

Kui sellest vaatenurgast nüüd G. Landow' väite juurde tagasi tulla, võiks öelda, et poststrukturealistlike ideede või mõistete praktilist kontrollimist võib pidada samalaadseks mõtte või taju sekkumiseks, mis ideaalse kvalitatiivse paljususe mõnesse käegakatsutavasse kvantitatiivsesse vormi kukutab. Teisisõnu nurjab kontrollimine ise nende ideede kehtivuse puhtideaalsel tasandil ning loob neist mulje kui millestki, millele saab ainitiste kehastavate võrdkujude kaudu ligi pääseda. Liikumine poststrukturealistlike mõistete juurest hüpertekstuaalse realisatsiooni juurde on liikumine ideaalse, ehitusliku tühiku juurest konkreetset kehastatud täideviiduse või kohalolu juurde. Just siin peitub teoreetilise väärnimõistmise oht. Kui me läheneme puhtideaalsetele poststrukturealistlikele mõistetele kalduvusega neile „kehastus anda” ning neile seeläbi hõlmatav kohalolu tagada, siis oleme nende puhtideaalsest, viimase piirini hõlmatavust põhiolemusest juba mööda vaadanud. „Kontrollimine” ise lõhustab nende lõpmatult paljususliku virtuaalse tuuma ning asendab selle essentsialistliku, hõlmatava kohaloluga.

Niisugune kalduvus ei pruugi avalduda mitte üksnes üksikmõistete tasandil, vaid ka üldisemalt, tervete kirjandusteoreetiliste väidete lõikes. Mõelgem siin rabadale tõlgitsuslikule tendentsile lugeda hästituntud poststrukturealistlikke või postmodernistlikke lõkkauseid liialt sõnasõnaliselt, nii, nagu saaks nende kehtivuse vahetult igapäevasesse tegelikkusesse üle kanda. Üks tuntumaid niisugusi on kindlasti R. Barthes'ilt pärinev autori surma mõte, mille laialtlevinud liigotsese interpretatsiooni üle on olnud hämmelduses ka Hasso Krull:

„olen kümneid ja kümneid kordi lugenud ühe või teise maailmanurga kriitikute rõõmsat ohkamist, et Barthes'il „polnud õigus”, et autor „siiski elab” ja koguni veel uhkemini kui enne, kõik interneti raamatupoedki on ju täis aina autoreid, autoreid, autoreid...” (Krull 2002).

See H. Krulli mõtisklus viib samuti mõttele, et R. Barthes'i omaga sarnaseid väljaastumisi ei tohiks lugeda „vahetult kehatatava väitena”, vaid just nimelt (G. Landow' väljendit kasutades) vastuparadigmana. Vastuparadigma ei saa aga vastustatava mõiste kehtivust kustutada, vaid üksnes mõiste „põhikehandile” (motiividesõrestikule, mida selle mõistega ollakse harjunud tähistama) uue vaatenurga kaudu midagi juurde lisada. Niimoodi toimib näiteks „autori surma” idee kirjandusteksti liigkitsa tõlgendusampluaa provokaatiivse lõdvendaja ja laiendajana:

„Teksti tuleb lugeda autorist hoolimata, autor ei peitu ei teksti ridade vahel ega teksti taga; autor on pelgalt see, kes kirjutab. [---] Teksti võimalikke tähendusi aktualiseerivad lugejad: nii palju kui on lugejaid, on tekstil tähendusi. Kuid lugemine ei saa olla täiesti meelevaldne, lugeja peab teksti tähendusi avama, mitte neid sealt välja pressima” (Tamm 2002: 198–199).

Vastuparadigma ei lükka niisiis ümber mõiste tähendussisu, vaid toimib mõistet loova elemendina. See juhib vaatepunkti radikaalse ümberasetamise kaudu tähelepanu võimalikkustele, mis mõiste põhikehandis väljaütlemata varjul on, ning suunab selle kaudu mõiste võimalikku edasist mõju. Sellelaadsed nihetused tagavad mõistele tema kestvuse arengulise elujõu. Niisugusele järeltulele osutab R. Barthes'ist rääkides ka H. Krull: „Kirjanduslik tekst on tõepoolest palju enam kui kirjaniku eneseväljendus: kui ta oleks üksnes seda, oleks mõttetu teda analüüsida ja isegi mõttetu tunda huvi autori isiku vastu” (Krull 2002). Loomult puhtideaalse vastuparadigma lõdvendava ja laiendava mõju vajalikkus ilmneb siin eriti selge paradoksi kujul: kui kirjandusteksti tõlgendused sõltuksid liigainiti tema autori (id)entiteedist, poleks teksti kui niisuguse vastu üldse mõtet huvi tunda.

Samalaadne mehhanism toimib ka paljude poststrukturealistlike mõistete ja kontseptsioonide põhiloomuse juures. Neile homogeense ja selgelt piiritletava „keha” andmine tühistab nende kehtivuse puhtideaalsel tasandil. Niisiis tuleks G. Landow' risoomi ja hüperteksti ning „kriitilise teooria” ja uue meedia vahelistesse paralleelidesse ettevaatusega suhtuda. Pole midagi viltu, kui hüperteksti kujutatakse teatava dekonstruktsiooni poolt antud vabastava lubaduse *m a t e r i a l i s e e r i t u d* ekvivalendina, kuid see ei tohiks viia arusaamani poststrukturealistlikest põhimõistetest kui millestki, mis rajanevad kohalolul ning on kvalitatiivsetelt alustelt midagi muud kui ideaalsed. Hüpertekstuaalsest kogemusest võib dekonstruktiivistlike mõistete selgitamisel olla palju kasu. Ent see võib viia valele teele, kui ei võeta arvesse võrdluse enese sisseviimise poolt tekitatud seesmist olemuslikku kadu – nende mõistete ainiti ideaalset ning alati mingil määral käestlibisevat kvaliteeti. Just selline kadu tekib, kui liikuda mõistmispüüul suunas hüpertekstilist risoomile.

Kirjandus

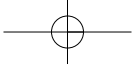
- Barthes, R. 2002. Autori surm. Valik kirjandusteoreetilisi esseid. Tallinn: Varrak.
- Borges, J. L. 1972. Hargnevate teede aed. – Loomingu Raamatukogu nr 5/6.
- Borges, J. L. 2000. Fiktsioonid. Aleph. Tallinn: Varrak.
- Deleuze, G. 2004. Difference and Repetition. London–New York: Continuum.
- Deleuze, G. 2008. Bergsonism. Tartu: Ilmamaa.
- Eskelinen, M., Koskimaa, R. 2001. The Sense of Technology in Postmodern Poetry. Interview with Brian McHale. – Cybertext Yearbook 2000. Eds. M. Eskelinen, R. Koskimaa. University of Jyväskylä: Research Centre for Contemporary Culture.
- Krull, H. 2002. Kuidas vanad asjad on uued. – Eesti Ekspress 5. IX.
- Laaik, M. 2006. Kirjandusajaloo mittelineaarsed mudelid: teksti ja konteksti probleeme digitaalses keskkonnas. Dissertationes Litterarum et Contemplationis Comparativae Universitas Tartuensis 4. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Landow, G. P. 2006. Hypertext 3.0. Critical Theory and New media in an Era of Globalization. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Pipek, S. 2004. Organs Without Bodies. New York–London: Routledge.
- Tamm, M. 2002. Autori surm on lugeja süüd. – R. Barthes, Autori surm. Valik kirjandusteoreetilisi esseid. Tallinn: Varrak.
- Viires, P. 2006. Postmodernism eesti kirjanduskultuuris. Dissertationes Litterarum et Contemplationis Comparativae Universitas Tartuensis 5. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

About a Literary-Theoretic Collapse

Keywords: poststructuralism, critical theory, new media, hypertext

The article focuses on the concept of the virtual (here to be taken in the strict Bergsonian or Deleuzean sense as the abstract field of infinite potentialities) and explore its problematic relation to virtual reality (which is here to be taken as the simulation of reality or the simulation of our experience of reality through artificial mediums) and the cognitive impact that virtual environments have on the notion of textuality.

The article critically questions George Landow's polemic assertion that the perspective or the idea of electronic hypertext can be used as a means to somehow practically 'check' the validity of poststructuralist theories and concepts. Landow's error here lies in the conviction that an ideal concept only has a meaning insofar as it can be materialized or poured into some 'practical' form. Instead, the article postulates the opposite assertion that the very process of the practical checking of the validation of poststructuralist ideas or concepts ruins their validity of those concepts on an ideal level. In other words, Landow has short-circuited the obvious qualitative difference between an infinitely plural ideal concept (e.g. the reality of the virtual) and its narrowly singular practical realization (e.g. virtual reality).

Just as the Borgesian garden of forking paths is a valid and infinitely plural concept on an ideal level and the process of reading a hypertextual novel is its narrow materialized correlate on a practical level, reality itself can be considered a narrowing collapse of the infinite ideal reality of the virtual.

Jaak Tomberg (b. 1980), MA, Scholar in Estonian Literary Museum, PhD Student, University of Tartu, jaak.tomberg@gmail.com

